

CMENTARZYSKO ZE STARSZEGO OKRESU RZYMSKIEGO W GOŁĘBIEWIE WIELKIM, POW. GDAŃSK

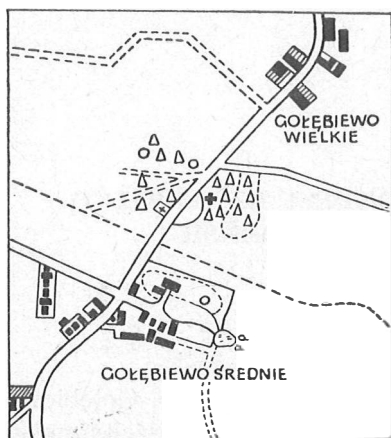
UWAGI WSTĘPNE

Pierwsza wiadomość o stanowisku archeologicznym w Gołębiewie Wielkim pochodzi z 1950 r., kiedy to podczas badań powierzchniowych w lipcu tego roku J. Pfeiffer z Łodzi znalazł kilka drobnych skorup w piaskowni, gdzie znajdowało się cmentarzysko. Jednakże wówczas nie przeprowadzono żadnych badań wykopaliskowych, ponieważ w tym czasie nie prowadzono poważniejszych badań terenowych na obszarze województwa gdańskiego, z wyjątkiem samego Gdańska.

W czasie badań powierzchniowych prowadzonych w okolicach Godziszewa, pow. Tczew, w październiku 1958 r. dr Leon Jan Łuka otrzymał od kierownika szkoły w Godziszewie, Jana Dejny, rytualnie zgięty żelazny grot oszczepu, pochodzący z cmentarzyska w Gołębiewie Wielkim. Podczas oględzin miejsca, w którym został znaleziony grot oszczepu, stwierdzono w profilu piaskowni kilka grobów jamowych. Poważna część piaskowni została zniszczona przez miejscową ludność podczas wybierania piasku w latach powojennych. Cmentarzysko od strony południowej i zachodniej zostało zdewastowane nie tylko podczas wybierania piasku, ale także w czasie budowy szosy prowadzącej z Trąbek Wielkich do Godziszewa oraz na skutek wykorzystania na cmentarz części wzniesienia zwanego „Ruską Górką”, które oddziela od miejsca występowania grobów wyżej wspomniana szosa. Cmentarz użytkowany był przez miejscową ludność w końcu XIX i na początku XX w.

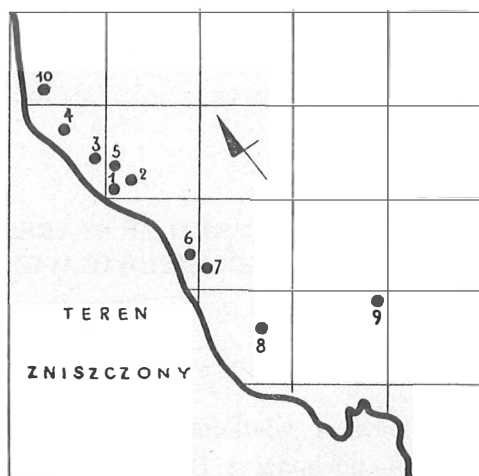
Piaskownia położona jest tuż przy szosie prowadzącej z Trąbek Wielkich do Godziszewa, po lewej stronie, w odległości około 250 m na północ od zabudowań PGR w Gołębiewie Średnim, naprzeciwko nie użytkowanego obecnie współczesnego cmentarza (ryc. 1). Piaskownia i przylegający do niej młody las mieszany oraz pola uprawne należą do gospodarza P. Świerczka z Gołębiowa Wielkiego.

Badaniami w 1958 r. objęto odcinek najbardziej narażony na zniszczenie, tj. obryw piaskowni, z której jeszcze wybierano piasek, oraz widoczne w profilu groby. Ze względu na późną porę roku i nie sprzy-

Ryc. 1. Gołębiewo Wielkie, pow. Gdańsk. Plan sytuacyjny cmentarza. Skala 1 : 18 000

Fig. 1. Gołębiewo Wielkie, Gdańsk district. Site plan of cemetery. Scale 1 : 18 000

Ryc. 2. Gołębiewo Wielkie, pow. Gdańsk. Rozmieszczenie grobów na cmentarzu. Skala 1 : 400

Fig. 2. Gołębiewo Wielkie, Gdańsk district. Distribution of graves in the cemetery. Scale 1 : 400

jające warunki atmosferyczne zdołano przekopać jedynie około 0,5 ara, gdzie odkryto i wyeksploatowano 7 grobów ciałałalnych.

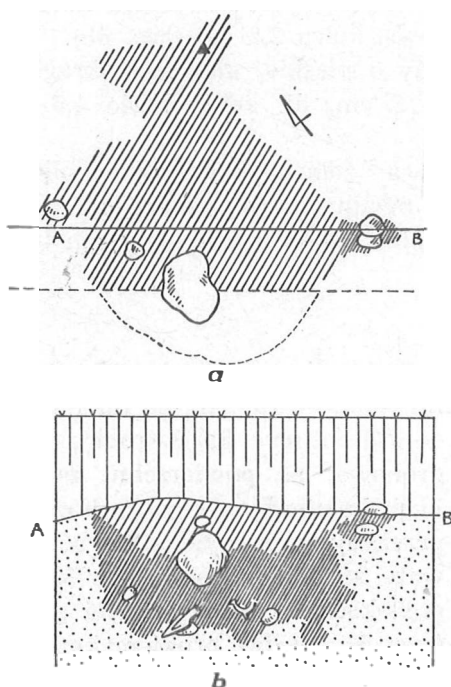
W czasie trzytygodniowych badań w 1959 r. (koniec maja — początek czerwca) odkryto dalsze trzy groby ciałałalne (ryc. 2). Ponieważ od strony północnej i wschodniej cmentarzyska przylega do niego kilkunastoletni las mieszany właściciela posiadłości, nie można było przeprowadzić dalszych badań.

OPIS GROBÓW

Grób nr 1 — jamowy (uszkodzony)

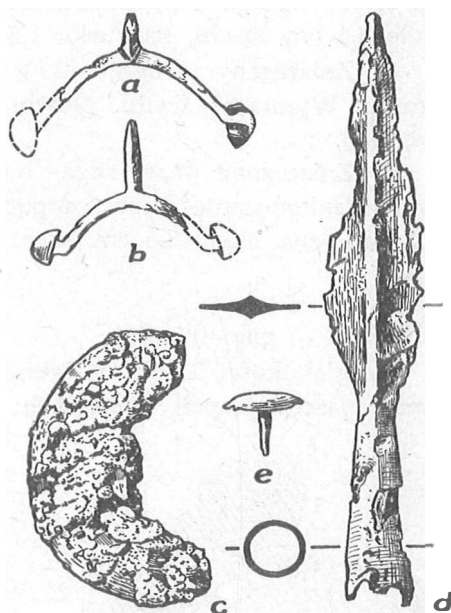
Jama grobowa znajdowała się na głębokości 35—40 cm od powierzchni. Wymiary: na linii SE—NW — 104—110 cm, na linii NE—SW — 90—100 cm (od tej strony grób był uszkodzony). Głębokość jamy grobowej sięgała do 56 cm (ryc. 3). Na powierzchni grobu widoczne były dwa duże kamienie w ciemnobrunatnej ziemi, która sięgała do 22 cm od powierzchni jamy grobowej, poniżej zalegała intensywnie czarna ziemia, silnie przepalona aż do dna jamy grobowej. Na głębokości 40 cm od powierzchni jamy grobowej, w południowo-zachodniej jej części, znajdowała się brzytwa żelazna. Na głębokości 50 cm od powierzchni

jamy grobowej tkwił żelazny grot oszczepu zwrócony ostrzem ku zachodowi, na tejże samej głębokości, na południowy wschód od grotu oszczepu znajdowały się obok siebie 2 ostrogi żelazne. Ponadto na peryferii grobu na głębokości 15 cm od powierzchni jamy odkryto nit żelazny od umba. W całej jamie grobowej występowały przepalone kości ludzkie i węgle drzewne.

Ryc. 3. Gołębiewo Wielkie, pow. Gdańsk. Grób jamowy nr 1: a — rzut poziomy, b — przekrój pionowy. Skala 1 : 30

Fig. 3. Gołębiewo Wielkie, Gdańsk district. Pit grave No. 1: a — horizontal section, b — vertical section. Scale 1 : 30

Ryc. 4. Gołębiewo Wielkie, pow. Gdańsk. Inwentarz grobu nr 1: a, b — żelazne ostrogi, c — żelazna brzytwa, d — żelazny grot oszczepu, e — żelazny nit. Skala 1 : 2

Fig. 4. Gołębiewo Wielkie, Gdańsk district. Inventory from grave No. 1: a, b — iron spurs, c — iron razor, d — iron spearhead, e — iron rivet. Scale 1 : 2

Inwentarz:

1. Zniszczony częściowo w ogniu żelazny grot oszczepu, liściowaty, ze smukłą tuleją oraz podłużnym żeberkiem przechodzącym przez całą długość ostrza. Wymiary: dł. 20,4 cm, dł. ostrza 13,2 cm, szer. ostrza 3,4 cm, szer. tulei u wlotu 1,8 cm, szer. tulei u nasady 1,2 cm (ryc. 4d).

2. Dwie różne ostrogi, jedna z nich o cienkim, łukowato wygiętym kabłąku, niekompletnie zachowana, z końcem odgiętym na zew-

nątrz, zakończonym półkulistym kapturkiem; kolec zachowany fragmentarycznie. Wymiary: średn. kabłąka 8,2 cm, średn. kapturka 1,8 cm (ryc. 4a).

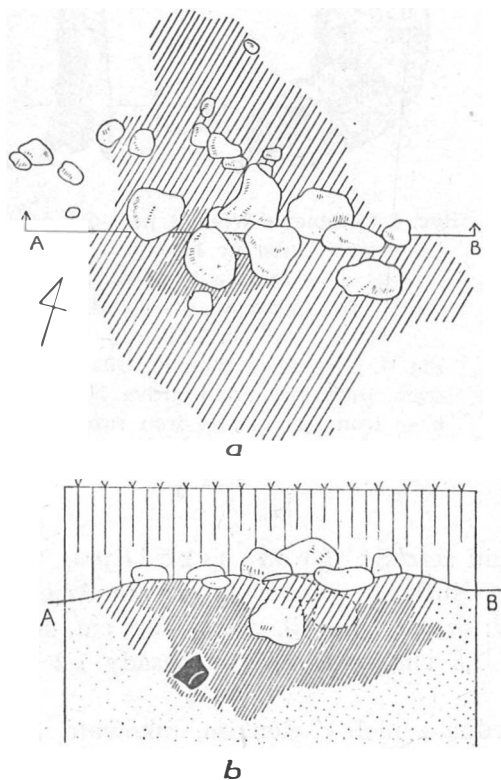
Druga ostroga również zachowana niekompletnie z cienkim łukowatym kabłąkiem, jeden kolec kabłąka odchylony na zewnątrz i zakończony półkulistym kapturkiem, drugi koniec kabłąka nie zachował się. Kolec wysoki o podstawie czworobocznej. Wymiary: średn. kabłąka około 6,5 cm, średn. kapturka 1,2 cm, wys. kolca 2,2 cm (ryc. 4b).

3. Zniszczony w ogniu nit żelazny o płaskiej główce i okrągłym trzonie. Wymiary; średn. główki około 3 cm, dł. kolca około 1,5 cm (ryc. 4 e).

4. Zniszczona przez rdzę brzytwa żelazna o kształcie półkolistym i zakończeniach prawdopodobnie owalnych. Wymiary: dł. około 12,3 cm, szer. około 3,5 cm, szer. w pobliżu zakończeń około 2 cm (ryc. 4 c).

Grób nr 2 — popielnicowy

Na głębokości 36 cm od istniejącej powierzchni rysowała się owalna jama o następujących wymiarach: na linii N—S — 162 cm, na linii E—W — 124 cm (ryc. 5). Pośrodku jamy grobowej na powierzchni zalegał bruk kamienny. Jama grobowa w przekroju pionowym miała niekowate zagłębienie sięgające 53 cm głębokości od powierzchni grobu (ryc. 5). Między brukiem kamiennym ziemia była zabarwiona na kolor ciemnobrunatny do głębokości 10 cm od powierzchni grobu, niżej, do dna jamy grobowej, zalegała intensywnie czarna ziemia. Na głębokości 29 cm od powierzchni jamy grobowej znaleziono zapinkę żelazną. Kamienie bruku

Ryc. 5. Gołębiewo Wielkie, pow. Gdańsk. Grób popielnicowy nr 2: a — rzut poziomy, b — przekrój pionowy. Skala Fig. 5. Gołębiewo Wielkie, Gdańsk district. Urn grave No. 2: a — horizontal section, b — vertical section. Scale 1 : 30

sięgały w głąb jamy; przy jednym z nich, w czarnej przepalanej ziemi tkwił dziurak żelazny z ostrzem skierowanym w dół. Na zachód od bruku kamiennego, w odległości 15—20 cm, stała pochylona duża popielnica wazowata z silnie potłuczoną górną częścią. Na dnie popielnicy znajdowały się przepalone kości ludzkie, wśród których odkryto sprzączkę żelazną silnie przardzewiałą; w resztkach zachowanej popielnicy znajdowała się duża ilość przepalanej czarnej ziemi, w której były nieznaczne węgle drzewne. Występowały one również w całej jamie grobowej.

Inwentarz:

1. Popielnica o baniastym brzuscu, esowatym kształcie, krótkiej szyjce ukośnie zwężającej się ku wylotowi i zgrubiałej facetowanej krawędzi nieznacznie odchylonej na zewnątrz, poniżej załomu brzusca następuje silne zwężenie w kierunku dna. Popielnica jest asymetryczna, lepiona ręcznie. Powierzchnia popielnicy gładzona, o zabarwieniu matowoczarnym. Szyjkę od brzusca oddziela listwa, poniżej, na największą

Ryc. 6. Gołębiewo Wielkie, pow. Gdańsk. Inwentarz grobu nr 2: a — popielnica (b — rozwinięty ornament popielnicy), c — ostrze dziurytu, d — żelazna sprzączka do pasa, e — żelazna zapinka. Skala a, b — 1 : 9, c, d, e — 1 : 4,5

Fig. 6. Gołębiewo Wielkie, Gdańsk district. Inventory of grave No. 2: a — urn (b — enlarged ornament of urn), c — javelin head, d — iron belt clasp, e — iron buckle. Scale a, b — 1 : 9, c, d, e — 1 : 4,5

a

b

c

d

e

Ryc. 7. Gołębiewo Wielkie, pow. Gdańsk. Popielnica z grobu nr 2: a — popielnica w całości, b—e — fragmenty ornamentu. Skala 1 : 5

Fig. 7. Gołębiewo Wielkie, Gdańsk district. Urn from grave No. 2: a — urn in full, b—e — fragments of ornament. Scale 1 : 5

szej wydętości naczynia, rozmieszczony jest dookoła ornament plastyczny i ryty. Wymiary: średn. 36,1—36,2 cm, średn. otworu 20,6—21,3 cm, średn. dna 16,9 cm, wys. 31,7—32,1 cm (ryc. 6a, 7a).

Miejsce, na którym rozmieszczony jest ornament składa się jak gdyby z ośmiu „sektorów” (ryc. 6b). Ornament skomponowany jest w ten sposób, że po każdej figurze plastycznej następuje ornament ryty (ryc. 6b).

Na ornament plastyczny składają się wyobrażenia jelenia i tura oraz dwóch symbolicznych (?), a może magicznych (?) znaków. Jeleń ma rozgałęzione rogi (6 rozgałęzień), wyraźnie zaznaczone racice u czterech nóg, które są wygięte łukowato w stosunku do korpusu i przylegają jedna do drugiej; pysk zwierzęcia jest nieznacznie rozwarty, ogon krótki, lekko podniesiony, korpus wcięty. Figura zwierzęcia jest przedstawiona statycznie (ryc. 7e). Również statycznie przedstawiono tura.

Rogi tura są wyobrażone w kształcie nie zamkniętego obwodu kołistego. Wszystkie cztery nogi mają wyraźnie zaznaczone racice. Pysk, tak samo jak u jelenia, jest otwarty; ogon długi równający się wysokości korpusu tura (ryc. 7c). Zwierzęta są umieszczone po przeciwnych stronach naczynia. Między nie wkomponowane są symboliczne znaki. Jeden z nich przedstawia koncentryczne koło spiralne o podwójnym zwoju (może wyobrażenie węża — ryc. 7d), drugi — być może — podwójne rogi zwierzęcia (tura ?) albo zakończenia łaski (berła) naczelnika plemiennego (ryc. 7b).

Wolne pola między figurami plastycznymi są wypełnione rytym ornamentem. W trzy pola wkomponowany jest podwójny meander wyrażony jodełką obwiedzioną z obu stron linią. Jedno pole przecinają trzy linie pionowe podwójne, gdzie w większe pola wrysowane są ukośne linie, łączące w ten sposób wszystkie linie pionowe; można to odczytać jako rysunek drzewa. Opisane figury plastyczne i rysunki przedstawione na naczyniu uważamy za najbardziej prawidłowe; w dotychczasowych publikacjach mają miejsce niewielkie pomyłki w przedstawieniu rysunków oraz w ich opisie (por. przypis 11).

2. Sprzączka żelazna do pasa z długą ramą o kształcie w przybliżeniu ósemkowatym, wykonana z jednolitego drutu o czworobocznym przekroju. Długi kołec, również o czworobocznym przekroju, ma na zewnętrznej płaszczyźnie ornament w postaci rzędu kółek z zaznaczonymi środkami. Tak sam ornament znajduje się na ramie sprzączki. Ponieważ stan zachowania sprzączki jest niezbyt dobry, ornament w postaci kółek z zaznaczonymi środkami nie zachował się na całej długości kolca i ramy, ale przypuszcza się, że istniał. Wymiary: dł. 9,1 cm, szer. 1,6 cm, 2,0 cm, 2,4 cm, dł. kolca 9,4 cm (ryc. 6d).

3. Zniszczone przez rdzę skrzydlate ostrze dzirytu z długą

ośmioboczną tuleją na całej długości zwężającą się ku ostrzu. Przedmiot ten zachował się fragmentarycznie — brak jednego skrzydełka i końca ostrza. Wymiary: dł. około 17 cm, dł. ramienia około 10 cm, średn. tulei u wlotu około 2 cm, u nasady — 1,3 cm (ryc. 6c).

4. Zachowana fragmentarycznie żelazna zapinka o silnie wygiętym kabłąku, z guzkiem poniżej wygięcia i sprężynką czterozwojową z dolną cięciwą. Wymiary: dł. zachowanej części 3,8 cm, wys. 1,8 cm (ryc. 6e).

5. Przepalone kości ludzkie.

6. Węgłe drzewne.

Grób nr 3 — jamowy

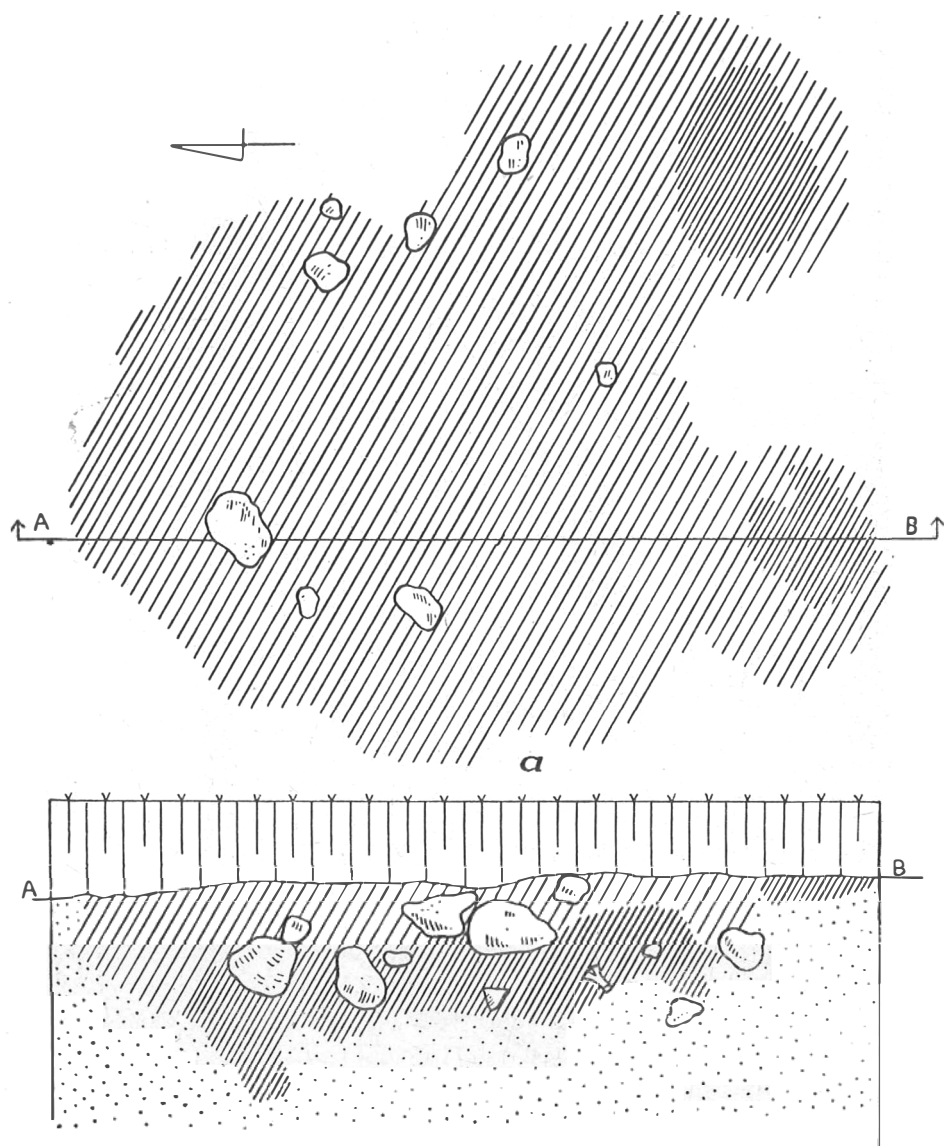
Na głębokości 25 cm od powierzchni zarysowała się jama grobowa w postaci wydłużonego owalu na linii N—S, o wymiarach 221 cm $\times$ 156 cm. Od południowo-wschodniej strony z jamą grobową łączyła się druga jama grobowa o wymiarach 97 $\times$ 76 cm (ryc. 8a). Na powierzchni obu jam znajdowało się kilka kamieni (9), w tym dwa duże. Ziemia zalegająca na powierzchni obu jam była zabarwiona na kolor ciemnobrunatny i czarny. W przekroju pionowym jama grobowa większa miała nieckowate zagłębienie sięgające głębokości 36—40 cm od powierzchni jamy, jedynie od strony północnej głębokość jamy wynosiła 60 cm (ryc. 8b). Jama grobowa wypełniona była ciemnobrunatną ziemią dochodzącą miejscami do głębokości 10—20 cm od powierzchni jamy, niżej zalegała przepalona czarna ziemia, w której występowały w dużej ilości kamienie. W jamie grobowej znajdowały się luźno rozrzucone przepalone kości ludzkie, węgle drzewne i drobniutkie ułamki ceramiczne. Na głębokości 13 cm i 22 cm od powierzchni jamy znaleziono dwie zapinki żelazne, a obok nich, na głębokości 29 cm — żelazny grot oszczepu i brzytwę żelazną. Na peryferii zaś jamy grobowej — dwa drobne ułamki bransolety brązowej.

Druga jama grobowa, która przylegała od południowo-wschodniej strony do większej jamy grobowej, miała nieckowate zagłębienie o 26 cm głębokości i wypełniona była czarną, przepaloną ziemią, w której znajdowała się niewielka ilość węgla drzewnych i kilka drobnych ułamków naczyń.

Inwentarz jamy grobowej większej:

1. Brzytwa żelazna, szeroka, półkolista, o końcach ściętych ukośnie, silnie zniszczona przez rdzę. Wymiary: dł. 10 cm, szer. około 4 cm (ryc. 9c).

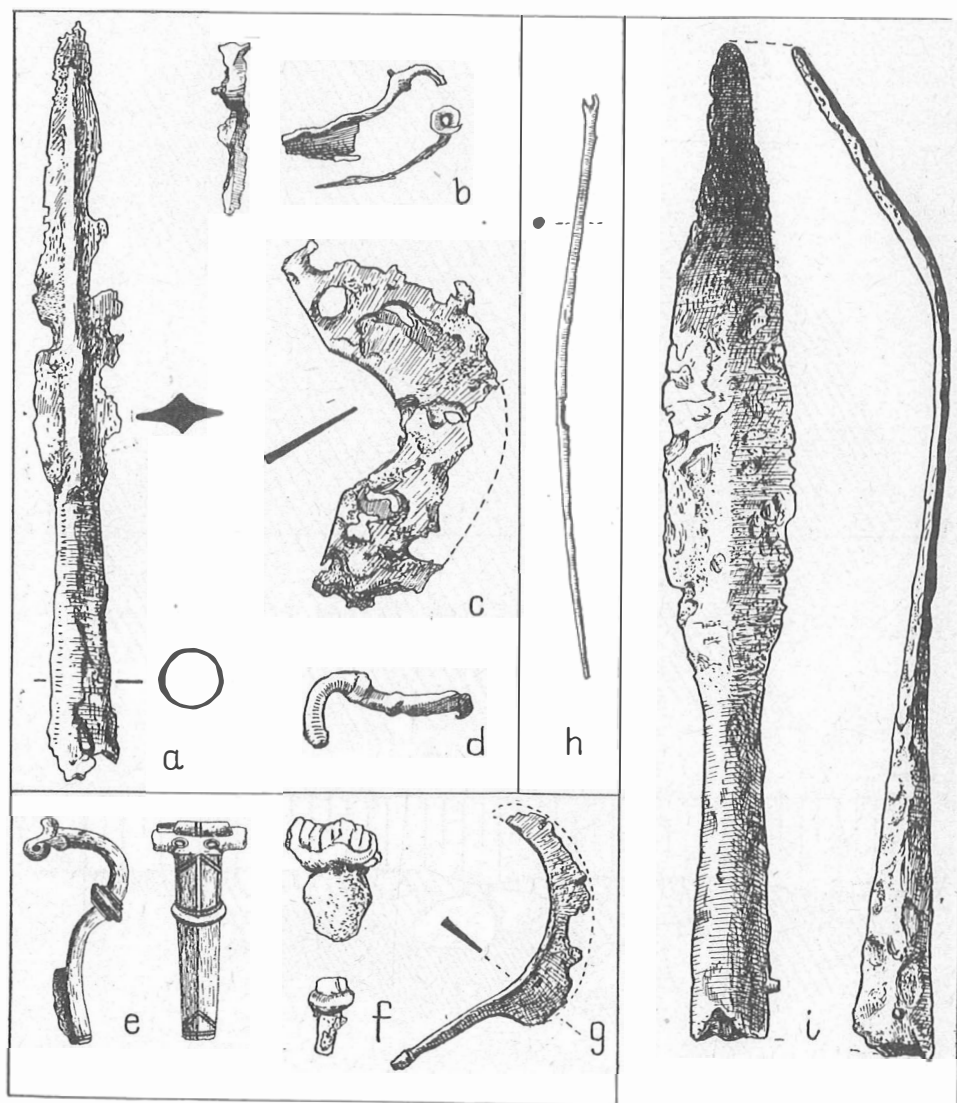
2. Żelazny grot oszczepu o długiej, okrągłej tulei zwężającej się ku nasadzie ostrza. Ostrze kształtu wąskoliściastego, z podłużnym, ostrym

Ryc. 8. Gołębiewo Wielkie, pow. Gdańsk. Grób jamowy nr 3: a — rzut poziomy, b — przekrój pionowy. Skala 1 : 20

Fig. 8. Gołębiewo Wielkie, Gdańsk district. Pit grave No. 3: a — horizontal section, b — vertical section. Scale 1 : 20

zeberkiem pośrodku. Brak zakończenia ostrza. Wymiary: zachowana dł. 20,5 cm, dł. tulei 7 cm, średn. tulei 1,7 cm, największa szer. ostrza 2,4 cm (ryc. 9a).

Ryc. 9. Gołębiewo Wielkie, pow. Gdańsk. Inwentarz grobu nr 3: a — żelazny grot oszczepu, b — żelazna zapinka, c — żelazna brzytwa, d — fr. żelaznej zapinki. Inwentarz grobu nr 5: e — brązowa zapinka, f — fr. zapinki brązowej, g — żelazny nożyk. Inwentarz grobu nr 6: h — żelazna igła. Inwentarz grobu nr 7: i — żelazny grot oszczepu. Skala 1 : 2

Fig. 9. Gołębiewo Wielkie, Gdańsk district. Inventory of grave No. 3: a — iron spear-head, b — iron buckle, c — iron razor, d — fragment of iron buckle. Inventory of grave No. 5: e — bronze buckle, f — fragment of bronze buckle, g — iron knife. Inventory of grave No. 6: h — iron needle. Inventory of grave No. 7: i — iron spear-head. Scale 1 : 2

3. Zapinka żelazna zachowana fragmentarycznie, prawdopodobnie o szerokim kabłąku i nóżce oraz długiej pochewce; na kabłąku znajdował się grzebyk. Wymiary: dł. około 5 cm, wys. około 2,3 cm, wys. pochewki około 1 cm, dł. pochewki około 2 cm, dł. szpili około 3 cm (ryc. 9b).

4. Zachowany fragment żelaznej zapinki w postaci kabłąka wraz z nóżką. Na dolnej części kabłąka znajduje się grzebyk. Kabłąk w przekroju poprzecznym jest okrągły. Wymiary: zachowana dł. 4,5 cm (ryc. 9d).

5. Dwa drobne ułamki bransolety brązowej o przekroju okrągłym. Wymiary: grub. 0,4 cm.

6. Ośiem ułamków ceramicznych o schropowanej powierzchni barwy jasnobrunatnej z dużą domieszką drobnych kamieni oraz jeden ułamek o dobrze wymieszanej glinie, dwustronnie gładzony.

7. Przepalone kości ludzkie.

8. Węgłe drzewne.

Inwentarz jamy grobowej mniejszej:

Trzy drobne ułamki brzegów naczyń o nieznacznie zgrubiałych krawędziach, obustronnie gładzonych, z domieszką drobnziarnistego tłucznia i miki; dwa fragmenty są barwy brunatnej, jeden — jasnobrunatnej.

Grób nr 4 — jamowy

Na głębokości 46 cm od powierzchni wystąpiła owalna jama, do której od strony północnej przylegała druga jama mniejsza; obie jamy łączyły się z sobą na powierzchni (ryc. 10a). Łączna długość obu jam na linii N—S wynosiła 190 cm, na linii E—W — 97 i 78 cm. Na ich powierzchni zalegała brunatna i czarna ziemia. W przekroju pionowym jamy oddzielały się od siebie i tworzyły nieckowate zagłębienia sięgające do głębokości 38 cm od powierzchni jamy (ryc. 10b). Obie jamy wypełnione były czarną (górne partie jam) i brunatną (dolne części jam i dno) ziemią. Oprócz 1 skorupy na powierzchni i niewielkiej ilości węgla drzewnych wewnątrz jam nic więcej w grobie nie znaleziono.

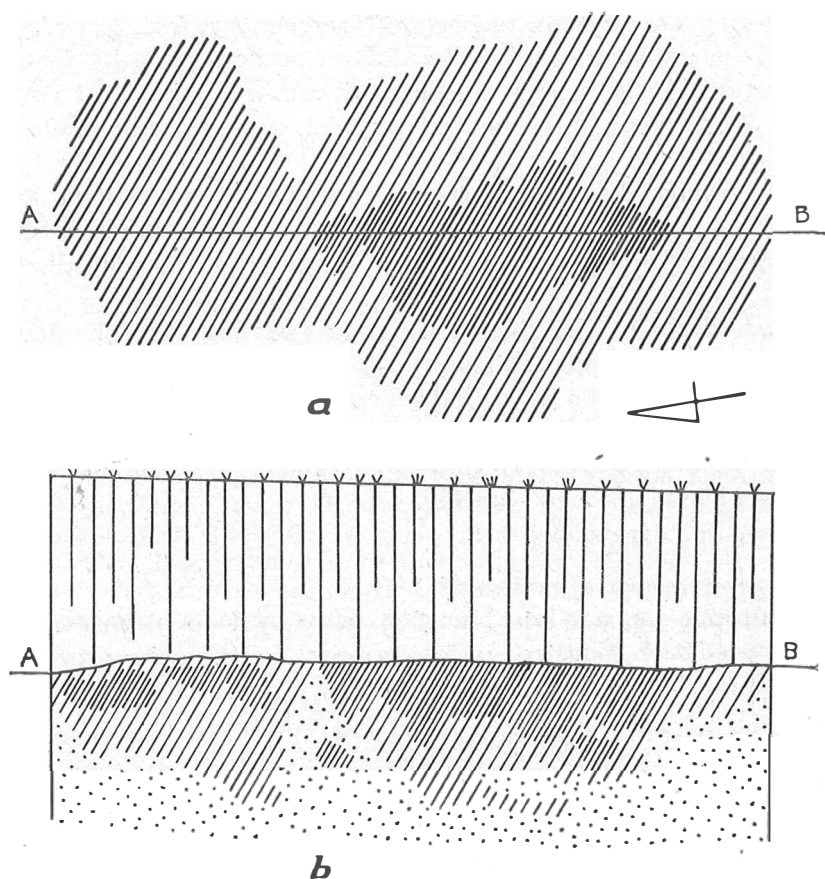
Inwentarz:

1. Skorupa o zabarwieniu brunatnym, schropowanej powierzchni, z dużą domieszką drobnziarnistego tłucznia, silnie wypalona.

2. Węgłe drzewne.

Grób nr 5 — jamowy

Na głębokości 46 cm od istniejącej powierzchni zarysowała się nieregularna jama grobowa o kształcie w przybliżeniu owalnym. Na powierz-

Ryc. 10. Gołębiewo Wielkie, pow. Gdańsk. Grób jamowy nr 4: a — rzut poziomy, b — przekrój pionowy. Skala 1 : 20

Fig. 10. Gołębiewo Wielkie, Gdańsk district. Pit grave No. 4: a — horizontal section, b — vertical section. Scale 1 : 20

chni tkwiły 3 duże kamienie sięgające w głąb jamy grobowej. Wymiary: na linii N—S 90 cm, na linii E—W 116 (ryc. 11a). W przekroju pionowym jama grobowa tworzyła kształt nieregularnej niecki sięgającej na głębokość 52 cm od powierzchni jamy (ryc. 11b). Wewnątrz jama grobowa wypełniona była intensywnie czarną, przepaloną ziemią i dużą ilością kamieni; we wschodniej części grobu ziemia była ciemnobrunatna i sięgała do 60 cm głębokości. Pod powierzchnią, w czarnej ziemi, występowały luźno rozrzucone przepalone kości ludzkie i węgle drzewne. Na głębokości 9 cm od powierzchni grobu znajdowała się zapinka brązowa, na 30 cm głębokości — żelazny nożyk sierpikowaty, a na peryferii jamy grobowej w ciemnobrunatnej ziemi fragmenty brązowej zapinki.

Inwentarz:

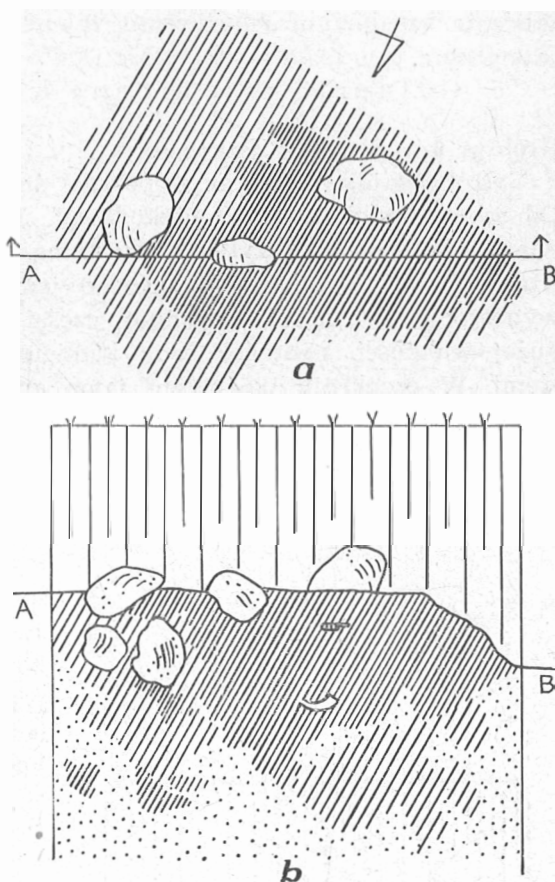
1. Nóżek żelazny sierpikowaty z prostym trzonkiem o przekroju czworobocznym. Po obu stronach nasady trzonka zakończonego guzikiem znajduje się pionowe wyżłobienie, które jak gdyby oddziela trzonek od ostrza. Wymiary: dł. 11,1 cm, szer. ostrza 1,2—1,5 cm (rys. 9g).

2. Zapinka brązowa, kabłąkowata, częściowo uszkodzona, prawdopodobnie z siedmiozwojową sprężynką (zachowały się 4 zwoje). Zachowała się górna przednia cięciwa i trójkątny uchwyt, który jest zdobiony rytymi liniami. Taśmowaty kabłąk w górnej części zdobiony jest przekłutymi na wylot dwoma oczkami ujętymi w obwódki i mającymi poprzeczne bruzdy. Z boku, u nasady oczek, znajdują się dwie kulczki. Ponadto kabłąk zdobiony jest pośrodku na całej długości dwoma rytymi liniami, a przy oczkach — dwoma parami ukośnych linii.

w dolnej zaś części kabłąka znajduje się kolista tarczka. Nóżka na zakończeniu zdobiona jest podwójnymi rytymi liniami tworzącymi trójkąt. Pochewka jest niska, długa i ma kształt trapezowaty. Wymiary: dł. 6,5 cm, wys. 2,5 cm (ryc. 9e).

3. Fragment zapinki brązowej silnie profilowanej z zachowaną sprężynką ośmiozwojową i górną cięciwą przednią, kabłąkiem trąbkowatym zaopatrzonym w dolnej części w kolistą tarczkę i fragment nóżki, która w przekroju jest okrągła (ryc. 9f).

4. Kilkanaście ułamków ścianek naczyń z dużą domieszką tłuczonego kamienia o zabarwieniu jasnobrunatnym, w tym 1 brzeg o nie-

Ryc. 11. Gołębiewo Wielkie, pow. Gdańsk. Grób jamowy nr 5: a — rzut poziomy, b — przekrój pionowy. Skala 1 : 20

Fig. 11. Gołębiewo Wielkie, Gdańsk district. Pit grave No. 5: a — horizontal section, b — vertical section. Scale 1 : 20

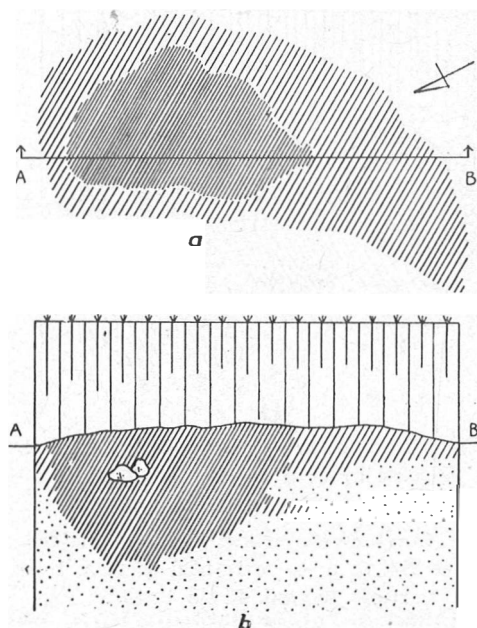
znacznie zgrubiałym zakończeniu, dwustronnie gładzony, o zabarwieniu brunatnym.

5. Odłupek krzemienisty ciemnomatowego koloru.

Grób nr 6 — jamowy uszkodzony

Grób znajdował się na głębokości 48 cm od istniejącej powierzchni. Od strony zachodniej był uszkodzony. Jama grobowa tworzyła na powierzchni formę w przybliżeniu owalną, ale ze względu na uszkodzenie trudno podać wymiary; uchwycono jedynie głębokość jamy grobowej wynoszącą 60 cm. W wierzchniej części jamy znajdowały się kamienie dużej wielkości, tworzące bruk kamienny zalegający tylko w czarnej ziemi. W przekroju pionowym jama grobowa miała kształt półkolisty i była wypełniona intensywnie czarną ziemią, natomiast w wierzchniej

części grobu, od strony południowo-zachodniej, przechodziła niewielka smuga brunatnej ziemi (ryc. 12b). Oprócz węgla drzewnych, które licznie występowały, znajdowało się także w jamie grobowej kilka skorup oraz dwie przepalone kości ludzkie. Na głębokości 28 cm od powierzchni grobu, w intensywnie czarnej ziemi, znaleziono igłę żelazną ułożoną w pozycji pionowej.

Ryc. 12. Gołębiewo Wielkie, pow. Gdańsk. Grób jamowy nr 6: a — rzut poziomy, b — przekrój pionowy. Skala 1 : 30

Fig. 12. Gołębiewo Wielkie, Gdańsk district. Pit grave No. 6: a — horizontal section, b — vertical section. Scale 1 : 30

Inwentarz:

1. Igła żelazna z fragmentarycznie zachowanym uszkiem i zakończeniem o okrągłym przekroju. Wymiary: dł. zachowała 16 cm, szer. otworu 0,2 cm (ryc. 9h).

2. Dwie przepalone kości.

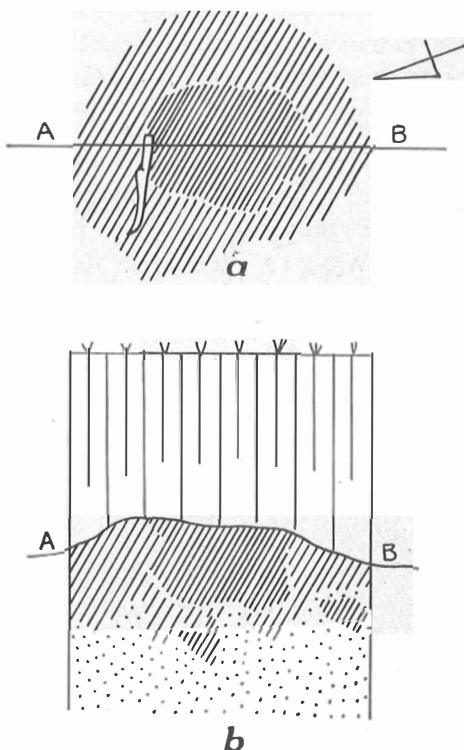
3. Węgle drzewne.

Grób nr 7 — jamowy

Jama grobowa kształtu owalnego znajdowała się na głębokości 44 cm od powierzchni. Pośrodku jamy, na powierzchni, zalegała intensywnie

czarna, przepalona ziemia, na pozostałej części powierzchni — ciemnobrunatna. Jama grobowa na powierzchni miała kształt owalny o wymiarach: na linii N—S — 80 cm, na linii E—W — 63 cm (ryc. 13a). W przekroju pionowym jama grobowa sięgała do głębokości 20 cm i tworzyła kształt nieckowaty (ryc. 13b).

Wnętrze jamy wypełnione było intensywnie czarną ziemią, w której luźno występowały przepalone kości ludzkie. Na powierzchni grobu leżał grot oszczepu zwrócony ostrzkiem ku zachodowi z niewielkim odchyleniem na północ, oraz dwie skorupy.

Ryc. 13. Gołębiewo Wielkie, pow. Gdańsk. Grób jamowy nr 7: a — rzut poziomy, b — przekrój pionowy. Skala 1 : 20

Fig. 13. Gołębiewo Wielkie, Gdańsk district. Pit grave No. 7: a — horizontal section, b — vertical section. Scale 1 : 20

Inwentarz:

1. Żelazny grot oszczepu o długim liściowatym ostrzu z ostrym żeberkiem pośrodku i krótkiej tulejce o przekroju okrągłym. Koniec ostrza grotu wygięty. U wlotu tulejki znajduje się poprzeczny bolec do przytrzymywania drzewca. Wymiary: dł. 27,2 cm, szer. ostrza (największa) — 3,7 cm, średn. u nasady — 1,4 cm, u wylotu — 1,8 cm, dł. tulei 8,3 cm (ryc. 9i).

2. Dwa drobne ułamki ceramiczne obustronnie gładzone barwy brunatnej z domieszką droбноziarnistego tłucznia.

3. Przepalone kości ludzkie.

Grób nr 8 — jamowy (uszkodzony)

Na głębokości 22 cm od istniejącej powierzchni zarysowała się jama prawdopodobnie kolista (uszkodzona od strony południowej). Wymiary: na linii E—W — 92 cm (ryc. 14a). W przekroju pionowym jama grobowa tworzyła nieckowate zagłębienie sięgające do 40 cm głębokości, niżej,

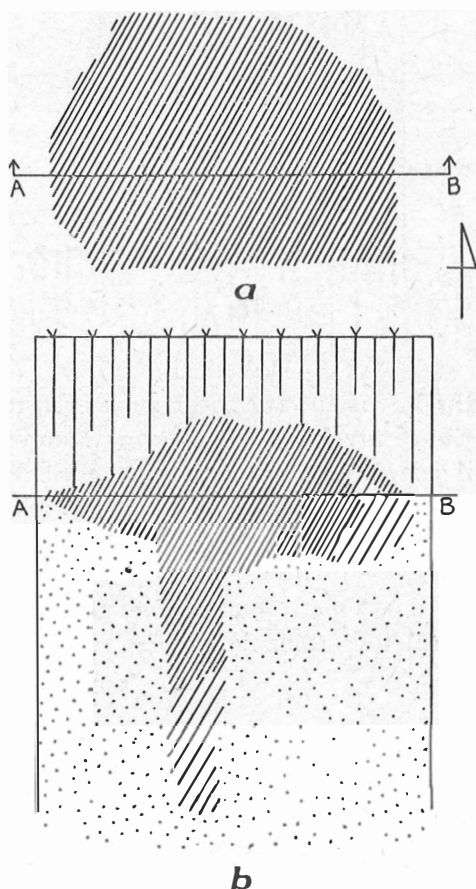
na głębokość 30 cm wrzynał się lej o szerokości 13—15 cm wypełniony intensywnie czarną ziemią. Pozostała część jamy grobowej wypełniona była czarną ziemią (ryc. 14 b). Oprócz jednej skorupy na powierzchni jamy grobowej i drugiej wewnątrz więcej zabytków ceramicznych grób nie zawierał; ponadto wewnątrz jamy grobowej znajdowała się bardzo mała ilość przepalonych kości ludzkich i węgli drzewnych.

Inwentarz:

1. Dwie małe skorupy barwy jasnobrunatnej, niestarannie wygładzone, z domieszką drobnoziarnistego tłucznia.
2. Przepalone kości ludzkie.
3. Węgle drzewne.

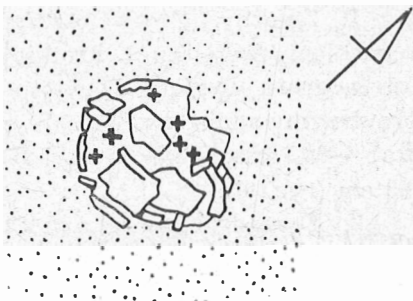
Grób nr 9 — popielnicowy „czysty”.

Na głębokości 25 cm od istniejącej powierzchni stała pochylona w kierunku zachodnim popielnica wypełniona częściowo piaskiem i prze-

Ryc. 14. Gołębiewo Wielkie, pow. Gdańsk. Grób jamowy nr 8 częściowo uszkodzony: a — rzut poziomy, b — przekrój pionowy. Skala 1 : 20

Fig. 14. Gołębiewo Wielkie, Gdańsk district. Pit grave. No. 8, partially damaged: a — horizontal section, b — vertical section. Scale 1 : 20

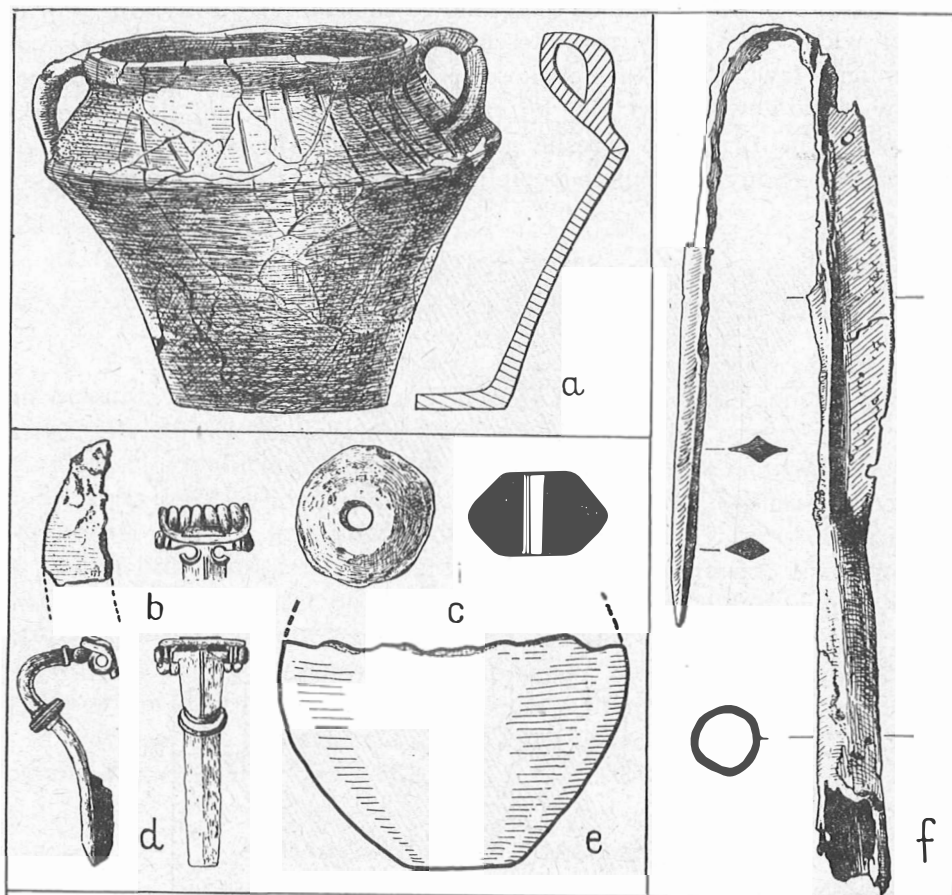
Ryc. 15. Gołębiewo Wielkie, pow. Gdańsk. Grób popielnicowy nr 9, rzut poziomy. Skala 1 : 15

Fig. 15. Gołębiewo Wielkie, Gdańsk district. Urn grave No. 9, horizontal section. Scale 1 : 15

palonymi kośćmi ludzkimi. Wokół popielnicy zalegał czysty żółty piasek. W jej sąsiedztwie nie było żadnej obstawy kamiennej (ryc. 15).

Inwentarz:

1. Popielnica kształtu dwustożkowatego o szerokim otworze, z krawędzią nieznacznie odchyloną na zewnątrz i osadzonymi ukośnie dwoma uchami z niewielkim przewężeniem pośrodku. Powyżej załomu brzuśca, na całym obwodzie popielnicy, umieszczone są ukośne ryte linie.

Ryc. 16. Gołębiewo Wielkie, pow. Gdańsk. Inwentarz grobu nr 9: a — popielnica. Inwentarz grobu nr 10: b — fr. nożyka żelaznego, c — przęślik gliniany, d — zapinka brązowa, e — fr. popielnicy. Znalezisko luźne: f — żelazny grot oszczepu.

Skala 1:4, e — 1:8, b—d, f — 1:2

Fig. 16. Gołębiewo Wielkie, Gdańsk district. Inventory of grave No. 9: a — urn. Inventory of grave No. 10: b — fragment of iron knife, c — clay spindle whorl, d — bronze clasp, e — fragment of urn. Loose finding: f — iron spear-head. Scale

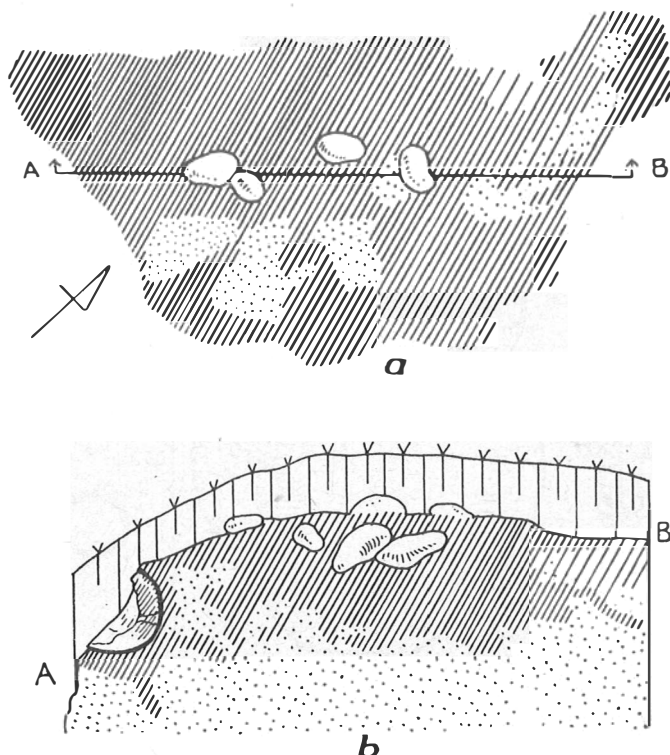
1:4, e — 1:8, b—d, f — 1:2

Powierzchnia popielnicy gładzona, o zabarwieniu brunatnym. Wymiary: wys. 20—21 cm, szer. otworu 16,5—17,5 cm, szer. największa 26 cm, szer. dna 11,5 cm (ryc. 16a).

2. Przepalone kości ludzkie.

Grób nr 10 — popielnicowy (uszkodzony)

Na stoku nasypu, tuż przy szosie, na głębokości 12—14 cm od istniejącej powierzchni odkryto jamę grobową o kształcie owalnym. Jama była częściowo zniszczona od południowo-zachodniej strony; na powierzchni widać było ślady przemieszania. Pośrodku jamy znajdowały się 4 kamienie (ryc. 17a). Na głębokości 5 cm od powierzchni jamy grobowej, w południowo-zachodniej jej części, tkwiła w czarnej ziemi zapinka brązowa, a na 12 cm — przesłik gliniany. Na skraju jamy grobowej, od zniszczonej strony, odsłonięto popielnicę glinianą, w górnej partii uszko-

Ryc. 17. Gołębiewo Wielkie, pow. Gdańsk. Grób popielnicowy nr 10 częściowo uszkodzony: a — rzut poziomy, b — przekrój pionowy. Skala 1 : 20

Fig. 17. Gołębiewo Wielkie, Gdańsk district. Urn grave No. 10 partially damaged: a — horizontal section, b — vertical section.

Scale 1 : 20

dzoną (ścięta prawdopodobnie łopatą przy wyrównywaniu stoku nasypu). Na dnie popielnicy znajdowało się niewiele przepalonych kości ludzkich oraz kilka węgli drzewnych i mały fragment ostrza nożyka żelaznego. Ponadto w jamie grobowej znajdowały się węgle drzewne.

Ze względu na uszkodzenie jamy grobowej trudno określić jej przekrój pionowy; prawdopodobnie tworzyła ona nieckowate zagłębienie. Wypelnisko jamy grobowej stanowiła czarna, przepalona ziemia. Zachowana głębokość jamy — 35—37 cm (ryc. 17b).

Inwentarz:

1. Zrekonstruowany fragment popielnicy z zachowaną częścią ścianki sięgającej do załomu brzuśca. Na podstawie zachowanego fragmentu można sądzić, że jest to popielnica baniasta z zaokrąglonym załomem brzuśca, o powierzchni gładzonej, barwy matowoczarnej. Gлина zawiera dużą domieszkę miki. Wymiary: średn. dna 12—13 cm (ryc. 16e).

2. Dwustożkowaty przęślik gliniany o łagodnym załomie, silnie przepalony. Przy otworach obie płaszczyzny są wklęsłe. Wymiary: wys. 2,2 cm, średn. 3,5 cm, średn. otworu 0,7 cm (ryc. 16 c).

3. Zapinka brązowa oczkowata z ośmiozwojową sprężynką i górną przednią cięciwą. Uchwyt na cięciwę trójkątny, zdobiony rytymi liniami. Górna część kabłąka ma oczka otwarte, a u ich nasady z obu stron znajdują się profilowane kuleczki. Kabłąk szeroki, taśmowaty, zdobiony podłużnym żeberkiem i podłużną rytą linią; w dolnej jego części znajduje się kolistą tarczką profilowaną. Nóżka jest trochę węższa od kabłąka, w dolnej części zniszczona wraz z fragmentem pochewki. Na zakończeniu nóżka zdobiona jest podwójnymi rytymi liniami tworzącymi trójkąt, pośrodku nóżki znajduje się podłużne żeberko. Pochewka długa, niska, prawdopodobnie trapezowata; łożysko nóżki zdobione jest poprzecznym żłobkiem; brak szpili. Wymiary: dł. około 6,2 cm, wys. 2,8 cm (ryc. 16 d).

4. Fragment zakończenia ostrza nożyka żelaznego, prawdopodobnie sierpikowatego (ryc. 16 b).

ANALIZA OBRZĄDKU POGRZEBOWEGO

Cmentarzysko w Gołębiewie Wielkim należy do typu płaskich ciałopalnych cmentarzysk kultury oksywskiej, lokowanych na Pomorzu Gdańskim na piaszczystych wzniesieniach. Groby znajdowały się na głębokości od 14 do 48 cm od obecnie istniejącej powierzchni ziemi, a ich miąższość wahała się w granicach od 20 do 60 cm. W rzucie poziomym wykazywały one na powierzchni kształt nieregularnego owalu, natomiast w rzucie pionowym były nieckowate, z wyjątkiem uszkodzonego grobu popielnicowego nr 1, którego profil rysował się w kształcie czworoboku,

oraz grobu popielnicowego nr 9, pozbawionego resztek stosu i obstawy kamiennej.

Spośród ogólnej liczby 10 grobów rozkopanych w Gołębiewie Wielkim, siedem należało do grobów jamowych (groby nr 1, 3, 4, 5, 6, 7, 8), dwa były grobami popielnicowymi obsypanymi resztkami stosu (groby nr 2, 10), a jeden — czystym grobem popielnicowym (grób nr 9). Groby jamowe pozbawione były bruku kamiennego, jedynie groby nr 1, 3, 5 miały kamienie na powierzchni oraz we wnętrzu. Natomiast dwa groby popielnicowe z resztkami stosu (groby nr 2, 10) zawierały tak na powierzchni, jak i we wnętrzu jam sporą ilość kamieni. Jamy grobowe wypełnione były czarną, przepaloną ziemią, z tym że w górnych partiach jam ziemia niekiedy miała zabarwienie ciemnobrunatne. Pozostałości stosu wraz z węglami drzewnymi, kośćmi zmarłego i zabytkami po przepaleniu wrzucano do jamy, dlatego też zalegały one w jamach grobowych na różnych głębokościach i były porozrzucane po całym wnętrzu jam. Zabytki metalowe zalegały przede wszystkim w dolnych partiach jam; wyjątek stanowi grób nr 7, gdzie grot oszczepu znajdował się na powierzchni jamy grobowej. Wszystkie dary grobowe, z wyjątkiem popielnic z grobów nr 2, 9, 10, naszą ślady silnego przepalenia, a militaria ponadto są jeszcze rytualnie zgięte. Popielnice z trzech wyżej wymienionych grobów popielnicowych były także rytualnie częściowo rozbite. Dwa groby jamowe (nr 4, 8) były pozbawione wyposażenia, zawierały tylko kilka ułamków ceramicznych, minimalną ilość drobnych przepalonych kości ludzkich i węgli drzewnych.

Ze względu na to, że prace na cmentarzysku miały charakter ratowniczy i przebadano tylko niewielki wycinek, ponieważ miejsca, gdzie ewentualnie mogłyby znajdować się groby były zalesione, nie możemy podać dokładnej charakterystyki obrządku pogrzebowego. Cmentarzysko w Gołębiewie Wielkim należy zaliczyć do dużego skupiska osadniczego w okolicach Pruszcza Gdańskiego i w samym Pruszczu Gdańskim¹. W skład tego skupiska wchodzi kilkanaście stanowisk z okresów późnolateńskiego i wpływów rzymskich².

ANALIZA MATERIAŁU

Ceramika

Uzyskany materiał ceramiczny z cmentarzyska jest bardzo skromny. Zostały zrekonstruowane tylko dwa naczynia z grobów 2 i 9 oraz fragmentarycznie — z grobu nr 10.

¹ K. Przewoźna, *Kształtowanie się skupisk osadniczych u ujścia Wisły w okresach późnolateńskim i wpływów rzymskich*, „Archeologia Polski”, t. 8, 1963, z. 2, s. 292—294.

² K. Przewoźna, o.c., przypisy nr 17, 20, 21, 22, oraz Archiwum Muzeum Archeologicznego w Gdańsku.

Naczynie z grobu nr 9 ze względu na kształt (ostry załom brzuśca na największej wydętości), ornamentykę umieszczoną powyżej załomu brzuśca, jak i technikę wykonania uch (szeroko osadzone przy krawędzi i na brzuścu, w przekroju czworokątne) można zaliczyć do V grupy wg R. Schindlera³, który ogólnie grupę tę umieszcza w ramach chronologicznych okresu B₂⁴. Ostatnie wyniki badań J. Kmiecińskiego nad ceramiką okresu wpływów rzymskich, pochodzącą z cmentarzyska z Węsiór, pow. Kartuszy⁵, i jego uwagi odnośnie do grupy V⁶ pozwalają nam zaliczyć naczynie z grobu nr 9 do wariantu A grupy V. Ze względu na brak wyposażenia w zabytki metalowe grobu nr 9, trudno datować je dokładnie. Niemniej, biorąc pod uwagę niektóre cechy naczyń okresu późnolateńskiego grupy oksywskiej (szeroko osadzone i przewężone w środku ucha, zgrubienie krawędzi, ornament szerokostrefowy, staranne gładzenie i inne), widzimy kontynuowanie tradycji późnolateńskiej w okresie wpływów rzymskich. Ze względu na bliskie sąsiedztwo zalegania grobów ze schyłkowej fazy okresu późnolateńskiego i wczesnego okresu wpływów rzymskich naczynie z grobu nr 9 można datować na początki okresu B₂, tj. na drugą połowę I w.n.e.

Na szczególną uwagę zasługuje naczynie z grobu nr 2 typu wazowatego z bogatą ornamentyką rytą i plastyczną. Naczynie to, pełniące rolę popielnicy, stanowi wśród pozostałej ceramiki występującej na cmentarzysku w Gołębiewie Wielkim zabytek unikatowy, nad którym warto się nieco zatrzymać. Przede wszystkim daje się zauważyć, że zostało ono wykonane wyłącznie dla celów sepulkralnych, czym przypomina nam występujące w kulturze wschodniopomorskiej popielnice twarzowe i domkowe. Przemawia za tym nie tylko wyszukana forma, staranność wykonania, ale przede wszystkim bogata i oryginalna dekoracja plastyczno-rysunkowa o znaczeniu symbolicznym. Wprawdzie na ziemiach polskich już wcześniej spotykamy się dość często z plastycznym i rysunkowym zdobieniem ceramiki, zwłaszcza w kulturze łużyckiej i wschodniopomorskiej, gdzie poza pojedynczymi wyobrażeniami ludzi i zwierząt występują też motywy powiązane w sceny głównie natury symbolicznej⁷, to

³ R. Schindler, *Die Besiedlungsgeschichte der Goten und Gepiden unteren Weichselraum*, Leipzig 1940, s. 42—47.

⁴ R. Schindler, o.c., s. 47.

⁵ J. Kmieciński, K. Walenta, M. Blomberowa, *Cmentarzysko kurhanowe ze starszego okresu rzymskiego w Węsiórach, w pow. kartuskim*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi”, Seria Archeologiczna, nr 12, 1966, s. 94—107.

⁶ J. Kmieciński, K. Walenta, M. Blomberowa, o.c., s. 104—105.

⁷ Pracę pt. *Motywy figuralne w sztuce ludności kultury łużyckiej* wydał ostatnio B. Gediga (Wrocław 1970). W sposób interesujący przeprowadził on poprawne wnioski na temat znaczenia i pochodzenia łużyckiej plastyki figuralnej, co

jednak, jeśli chodzi o ceramikę okresu późnolateńskiego i rzymskiego, jesteśmy w stanie na razie wymienić zaledwie dwie popielnice z rysunkami figuralnymi. Jedna, datowana na późny okres lateński, pochodzi z cmentarzyska w Zadowicach, pow. Kalisz, i ma u nasady ornament meandra przerwany rysunkiem pary zwierząt, być może koni czy jeleni⁸, a druga znana jest z Białej, pow. Brzeziny, i pochodzi z późnego okresu wpływów rzymskich⁹. Poza tym z Jaszczowa, pow. Lublin, znane jest naczynie z plastycznym wyobrażeniem głowy barana na szyjce¹⁰.

Naczynie z Gołębiewa Wielkiego ozdobione zostało ornamentem plastycznym, na który składają się wyobrażenia dwóch zwierząt: jelenia i tura, przedstawionych w stanie statycznym, dalej spirala (lub wąż) oraz bliżej nie sprecyzowane wyobrażenie mogące — naszym zdaniem — być odczytane jako zakończenie laski (berła) wodzowskiej. Ornament ten uzupełniają trzy rysunki meandra oraz figura prostokąta z rysunkiem przypominającym drzewo.

Już sam fakt umieszczenia tych wyobrażeń na popielnicy oraz przedstawienie ich jako pojedynczych obrazów wywołuje przekonanie o głębszej ich treści. W przeciwieństwie do wielu rysunków i nielicznych plastycznych wyobrażeń zwierząt przedstawionych schematycznie na ceramice kultury łużyckiej i wschodniopomorskiej, gdzie nie zawsze można

w poważnym stopniu wyjaśniło szereg dotąd niejasnych stron i tym samym przyczyniło się do należytego ukierunkowania dalszych badań. Natomiast temat wyobrażeń figuralnych widocznych na ceramice kultury wschodniopomorskiej, mających dotąd starszą literaturę głównie pióra La Baume'a, po ostatniej wojnie podjął J. Antoniewicz (J. Antoniewicz, *Wyobrażenia plastyczne na urnach twarzowych kultury pomorskiej*, „Z otchłani wieków”, R. 16, 1945, s. 20—28) oraz L.J. Łuka, który w próbie rekonstrukcji wierzeń omawianej kultury przedstawił nową interpretację słynnej sceny znanej pod nazwą „jazdy zmarłego w zaświaty” na popielnicy z Grabowa Bobrowskiego, dopatrując się w niej zabiegu magicznego w postaci przewożenia tarczy mającej chronić zmarłego przed złem (por. L.J. Łuka, *Obrządek pogrzebowy i wierzenia u plemion kultury wschodniopomorskiej na Pomorzu Gdańskim — Część II*, „Pomorania Antiqua”, t. 3, 1971, s. 74—75. Sztuką ludności kultury wschodniopomorskiej zajęła się ostatnio E. Skarbek (por. E. Skarbek, *Sztuka kultury pomorskiej*), [w:] *Materiały do prahistorii ziem polskich*, cz. IV: *Epoka brązu i wczesna epoka żelaza*, z. 1: *Materiały kultury łużyckiej i kultury pomorskiej*, Warszawa 1971, s. 111—194.

⁸ A. Abramowicz, *Materiały z cmentarzyska w Zadowicach, pow. Kalisz*, „Praca i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi”, Seria Archeologiczna, nr 1, 1956, s. 74, 89, tabl. XXXII ryc. 1, tabl. XXXIII.

⁹ H. Koszańska, *Popielnica z rysunkami z późnego okresu rzymskiego w powiecie brzezińskim*, „Z otchłani wieków”, R. 15, 1946, s. 52—55.

¹⁰ S. Nosek, *Naczynie z ozdobą plastyczną zoomorficzną z okresu późnolateńskiego z Jaszczowa, w pow. lubelskim*, „Sprawozdania PAU”, t. 50, 1949, s. 365—367.

określić rodzaje zwierząt, udało się rozpoznać gatunki zwierząt na naczyńiu z Gołębiewa Wielkiego¹¹.

Pierwszy z nich, przedstawiający jelenia, przywodzi na myśl wyjątkową pozycję tego zwierzęcia w wierzeniach religijnych wielu ludów poczynając od zarania czasów starożytnych aż do czasów najnowszych. Przykładowo podajemy kilka danych potwierdzających powyższe zdanie. Do najwcześniejszych dowodów może należeć naszyjnik z zębów jelenia odkryty w Janisławicach, pow. Skierniewice, datowany na środkową epokę kamienia¹². Jelenie, niekiedy trafione strzałą — przedstawiają rysunki na ceramice kultury łużyckiej (Łazy, pow. Wołów)¹³ czy kultury wschodniopomorskiej (Ostróżki, pow. Gdańsk)¹⁴. W Ostaszewie, pow. Toruń, odkryto pod koniec XIX w. na cmentarzysku kultury wschodniopomorskiej czaszkę jelenia w obudowie kamiennej¹⁵. Z obszaru wschodnioalpejskiego z Strettweg w Styrii znany jest brązowy wóz obrzędowy z figurkami dwóch jeleni, wiązany z kultem słońca¹⁶. Z kultem solarnym wiąże się też niektóre skandynawskie ryty skalne z końca epoki brązu, a zwłaszcza rysunek tarczy słonecznej ciągniętej przez jelenia¹⁷. Kult jelenia znajduje wyraz w ceramice scytyjskiej¹⁸ oraz na ceramice bałtyjskiej z pierwszych wieków naszej ery¹⁹. W średniowieczu potwier-

¹¹ Określenie tura zawdzięczamy prof. dr Zofii Kielas-Jaworowskiej z Katedry Paleontologii Uniwersytetu Warszawskiego oraz Zakładowi Badania Ssaków PAN w Białowieży — za co składamy serdeczne podziękowanie.

Naczynie z Gołębiewa stanowiące przedmiot niniejszej analizy było dotychczas publikowane w „Inventaria Archaeologica”, fasc. 17, pl. 108 (w oprac. L.J. Łuki i M. Pietrzaka), Łódź-Warszawa 1966, w pracy J. Kostrzewskiego *Pradzieje Pomorza*, Wrocław 1966, s. 114 i tab. XV; w pracy W. Hensla *Ziemie polskie w pradziejach*, Warszawa 1969, s. 186 i ryc. 137 na s. 167. Ponadto było ono wzmiankowane w pracy W. Hensla *Początki Państwa Polskiego i jego kultury*, Wrocław 1971, s. 88.

¹² K. Jażdżewski, *Przewodnik po wystawie Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi*, Łódź 1968, ryc. 5.

¹³ B. Gediga, *Motywy figuralne...*, s. 109 i nast., gdzie w przypisach starsza literatura przedmiotu.

¹⁴ L.J. Łuka, *Kultura wschodniopomorska na Pomorzu Gdańskim*, t. 1, Wrocław 1966, s. 304 (gdzie starsza literatura przedmiotu) i tabl. LXV, ryc. 6.

¹⁵ L.J. Łuka, *Obrządek pogrzebowy i wierzenia...*, s. 78. Dalszy przykład pochówku jelenia pochodzi z Vucedol — por. R.R. Schmidt, *Die Burg Vucedol*, Zagrzeb 1945. Wzmiankę o tym znalezisku podają za B. Gediga, *Motywy figuralne...*, s. 222, przypis 201.

¹⁶ W. Schmidt, *Die Kultwagen von Strettweg*, Leipzig 1934, tabl. IX, X.

¹⁷ J. Bing, *Der Kultwagen von Trundholm und die nordische Felszeichnungen*, „Ypek”, 1926, s. 241.

¹⁸ T. Milewski, *Kultura Scytów i Sarmatów w świetle ich imion osobowych*, „Spraw. z posiedzeń Komisji PAN, Oddział w Krakowie”, 1965, s. 100—103.

¹⁹ W. Gaerte, *Urgeschichte Ostpreussens*, Königsberg 1929, s. 172, ryc. 122 f.

dają go bądź to wyobrażenia jeleni na ceramice²⁰, bądź amulety z zębów jelenich czy maszkarony. W czasach późniejszych zwierzęta te w wierzeniach ludowych występują w roli przewodników do świata zmarłych (Wschodnie Alpy, Bretonia²¹). Wreszcie najnowsze dowody rozwiniętego kultu jelenia z przełomu XIX i XX w. zestawia z obszaru Słowiańszczyzny K. Moszyński²². W świetle powyższych przykładów obecność wyobrażenia jelenia na popielnicy z Gołębiewa Wielkiego pozwala — naszym zdaniem — przyjąć, że miało ono na celu przedstawienie ofiary z tego zwierzęcia złożonej zmarłemu, lub spełniało rolę przewodnika do świata zmarłych. W związku z kultem jelenia na jeszcze jeden szczegół chcielibyśmy zwrócić uwagę. Na Pomorzu Gdańskim w inwentarzu kultury łużyckiej i wschodniopomorskiej nie spotyka się na ogół wyrobów wykonanych z rogów jelenich, mimo że kościane drobne wyroby występują w inwentarzu grobowym czy osadniczym. Podobnie ma się sprawa w pierwszych wiekach naszej ery. Dopiero w okresie wczesnośredniowiecznym można napotkać szczątki kostne jelenia, choć w niezbyt wielkich ilościach. Wskazywałoby to na fakt, że w czasach starożytnych na Pomorzu polowanie na jelenia miało ograniczony zasięg i że łowiono je głównie dla celów ofiarnych, lub też wtedy, gdy czyniły większe szkody.

Nie mniej interesujące jest plastyczne wyobrażenie tura. Na wykopaliska szczątków kostnych tura natrafiono na terenie Pomorza²³, Wielkopolski i Kujaw²⁴ niejednokrotnie. Za najstarsze, datowane na młodszą epokę kamienia, uchodzi odkrycie szkieletu tura i człowieka w torfie w Grabowie Bobowskim, pow. Starogard Gdański. Stanowi ono ilustrację tragicznego w skutkach epilogu polowania²⁵. Niezależnie od znalezisk wykopaliskowych możemy wskazać również w odniesieniu do tura na istnienie wierzeń potwierdzających jego kult na ziemiach polskich.

²⁰ L. Leciejewicz, *Początki nadmorskich miast na Pomorzu Zachodnim*, Wrocław 1962, s. 306, ryc. 104, gdzie na ułamku naczynia z XII w. odkrytego w Wolinie widnieje wizerunek jelenia.

²¹ *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, Bd. 4 Berlin—Leipzig 1931, s. 94.

²² K. Moszyński, *Kultura ludowa Słowian*, cz. 2, Kraków 1934, z. 1, s. 581 i n.

²³ W. La Baume, *Die weiblichen Schädel vom Ur (Bos primigenius) im Danziger Museum*, [w:] *50 Jahre Museum für Naturkunde und Vorgeschichte (Westpreussischen Provinzial-Museum) in Danzig 1880—1930*, Gdańsk 1930, s. 10—19, gdzie starsza literatura przedmiotu.

²⁴ T. Gedymin, *Tur (Bos primigenius Bojanus, 1827) na ziemiach Wielkopolski i Kujaw (Studium morfologiczne na podstawie materiału kostnego wykopaliskowego)*, „Rocznik Wyższej Szkoły Rolniczej w Poznaniu”, t. 25, 1965, s. 21—37, 3 tabl.

²⁵ E. Lubicz-Niezabitowski, *Tragiczny epilog polowania sprzed 5000 lat*, „Z otchłani wieków”, R. 16, 1947, s. 162—163.

Do chronologicznie najwcześniejszych należy — obok Gołębiewa Wielkiego — wyobrażenie prawdopodobnie tura na ceramice bałtyjskiej²⁶. Znane są też przykłady zdobienia turzych rogów używanych do picia, wydobytych z kurhanu w Czernichowie²⁷. Wreszcie w prapolskim budownictwie znajdujemy dalsze przykłady ofiar zakładzinowych w postaci czaszek tura lokowanych na węglach domów (Nakło, pow. Bydgoszcz²⁸), na szczytach domów (Gdańsk²⁹) lub pod konstrukcją wałów (Gniezno³⁰). We wszystkich tych wypadkach chodziło o zapewnienie mieszkańcom stawianych domów czy budowanych grodów opieki bóstw opiekuńczych. Do czasów współczesnych zachował się też zwyczaj występowania w czasie świąt Bożego Narodzenia z turoniem. Powyższe przykłady uprawniają nas do przyjęcia przypuszczenia, iż wyobrażenie tura na popielnicy z Gołębiewa Wielkiego może symbolizować siłę, która miała zabezpieczyć zmarłego w jego dalszym życiu, i stanowi jeszcze jeden z dowodów przywiązania wagi do mocy środków apotropicznych.

O tym, czy w spirali umieszczonej między rysunkami meandra należy dopatrywać się wyobrażenia węża — trudno zdecydować. W każdym razie zaznaczamy, że istnieje i taka możliwość interpretacji tego znaku, tym bardziej że na obszarze Słowiańszczyzny współczesnej znanych jest wiele etnograficznych relikwów potwierdzających kult węży³¹.

Z kolei zajmijmy się ostatnim motywem plastycznym, który został przez nas odczytany jako wyobrażenie zakończenia laski (berła) naczelnika plemiennego. Biorąc pod uwagę fakt, że grób nr 2 z Gołębiewa Wielkiego zawierał między innymi również żelazny dziurty oszczepu i że w związku z tym należałoby go uważać za grób wojownika — nasze wnioski można uznać za możliwe do przyjęcia. Zresztą oznaki władzy w postaci berła napotykałyśmy już od czasów paleolitu³², znamy

²⁶ E. Gaerte, *Urgeschichte Ostpreussens*, s. 172, ryc. 122 b.

²⁷ B.A. Rybakov, *Drevnosti Cernigova*, „Materiały i issledovanija po archeologii SSSR”, t. 11, 1949, ryc. 18.

²⁸ M. Kowalczyk, *Wierzenia pogańskie za pierwszych Piastów*, Łódź 1968, s. 109 i ryc. 37.

²⁹ K. Jazdzewski, *Gdańsk wczesnośredniowieczny w świetle badań wykopaliskowych w 1948 r.*, „Z otchłani wieków”, R. 17, 1948, s. 170, ryc. 9.

³⁰ K. Żurowski, *Kształtowanie się ośrodka miejskiego*, [w:] *Gniezno*, pod red. J. Topolskiego, Warszawa 1965, s. 36, ryc. 12.

³¹ K. Moszyński, *Kultura ludowa Słowian...*, s. 583 i n. Można tu jeszcze dorzucić wiadomość, że wyobrażenie głowy tura umieszczano na dawnych monetach polskich — por. K. Stecki, *Głowa tura na starych monetach polskich*, „Chrońmy przyrodę ojczystą”, R. 24, 1968, z. 4, s. 32—35.

³² W. Hensel, *Sztuka społeczeństw paleolitycznych*, Warszawa 1957, tabl. 92

je z ziem polskich z okresu neolitu³³ oraz z wczesnej epoki brązu³⁴. Sądzymy, że łaska wodzowska z Gołębiewa Wielkiego została wykonana z drzewa w ten sposób, że zakończenie jej symbolizuje rogi dużego zwierzęcia, któremu powszechnie przypisywano siłę i moc odwracania zła. Mogła ona wraz ze zmarłym spłonąć na stosie. Sądzymy też, że dodatkowym argumentem przemawiającym za poprawnością naszego wnioskowania na temat znaczenia omawianego motywu plastycznego może być również fakt wytworzenia się już w I w. p.n.e. dużego skupiska osadniczego i trwającego aż do schyłku okresu wędrówek ludów, obejmującego poza Gołębiem Wielkim jeszcze wiele innych stanowisk (między innymi Kleszczewko, Pruszcz Gdański, Różyny, Skowarcz, Żukczyn³⁵). W grobie nr 2 mógł być więc pochowany jeden z naczelników sprawujących władzę w pierwszej połowie I w. n.e. na wspomnianym skupisku osadniczym, którego centrum w wiekach od końca I do VI zostało przeniesione do Pruszcza Gdańskiego.

Z powyższego pobieżnego przeglądu plastycznych wyobrażeń na popielnicy z Gołębiewa Wielkiego wynika, że wiążą się one z kultem zwierząt (jelenia i tura) i potwierdzają nieprzerwany rozwój symboliki obrzędowej i zabiegów magicznych znanych ze starszych okresów na Pomorzu Gdańskim.

Pozostaje jeszcze do rozpatrzenia sprawa genezy plastyki figuralnej. Jeśli chodzi o wyobrażenia rysunkowe meandra, to wiadomo, że idea ich została przejęta z południowej Europy jeszcze w okresie późnolateńskim. Na naszych ziemiach występują one do III w. n.e. Natomiast odnośnie do figuralnych rytów umieszczanych na ceramice należy stwierdzić, że mają one na ziemiach polskich, w tym również i na Pomorzu Gdańskim, znacznie starszą tradycję i dla nich nie musimy szukać wzorów południowych, tym bardziej, że ewentualny wpływ reliefowej ceramiki typu terra sigillata na miejscowe zdobnictwo i rozwój wierzeń nie może być brany pod uwagę w wypadku naczyń z Gołębiewa Wielkiego, ponieważ pierwsze naczynia tego rodzaju pojawiają się na Pomorzu dopiero w II w. n.e. W związku z powyższym stwierdzamy, że wyżej omówione wyobrażenia powstały na gruncie tradycji lokalnej sięgającej korzeniami schyłku epoki brązu i wczesnej epoki żelaza i stanowią jeden

³³ Berło kamienne z młodszej epoki kamienia znane jest m. in. z Windugi Rachcińskiej, pow. Lipno (Zbiory Muzeum Archeologicznego w Gdańsku, nr inw. 1959:63).

³⁴ Por. ostatnio drukowany artykuł W. Sarnowskiej *Związki Pomorza ze Śląskiem i Wielkopolską w I okresie epoki brązu*, „Pomorania Antiqua”, t. 4, 1972, s. 8 i n.

³⁵ K. Przewoźna, *Kształtowanie się skupisk osadniczych u ujścia Wisły w okresie późnolateńskim i wpływów rzymskich*, „Archeologia Polski”, t. 8, 1963, z. 2, s. 289 i n.

z przejawów kultury potwierdzających ścisłe powiązania między prasłowiańską ludnością grupy kaszubskiej kultury łużyckiej i kultury wschodniopomorskiej a słowiańską ludnością grupy oksywskiej kultury grobów jamowych ³⁶.

Przedmioty metalowe

Spośród kilkunastu zabytków metalowych odkrytych na cmentarzysku na szczególną uwagę zasługują zapinki żelazne i brązowe. Najwcześniejszą formę reprezentuje zapinka żelazna z grobu nr 2 o konstrukcji późnolateńskiej, jednakże w kontekście z innymi zabytkami (popielnica wazowata, dziryt, sprzączka żelazna ósemkowata) okaz ten można datować na I w. n.e., a ściślej, na początki I w. n.e. Przeżywanie się form późnolateńskich w I w. n.e. zaobserwowano w Wymysławie ³⁷ i w Piotrkowie Kujawskim ³⁸. Co do pozostałych dwóch egzemplarzy zapinek z grobu nr 3, ze względu na szczątkowy stan zachowania trudno dokładnie określić, do jakiego typu zapinek można było je zaliczyć.

Drugą grupę zapinek stanowią 3 zapinki brązowe, w tym 2 typu oczkowatego (groby nr 3, 10) oraz fragment silnie profilowanej zapinki również typu oczkowatego. Występują one w dużej ilości na terenie Pomorza Gdańskiego. Ostatnie studia prof. R. Jamki nad zapinkami typu oczkowatego na terenie Polski ³⁹ pozwoliły mu na wydzielenie szeregu typów w dwóch seriach: A i B. Interesujące nas dwa okazy zapinek zostały zaszeregowane przez tego autora do typu VI serii A (wg Almgrena typ 45 i 46) i datowane są na drugie ćwierćwiecze I w. n.e. ⁴⁰. Do zabytków związanych z ubiorem należy wymienić sprzączkę do pasa kształtu ósemkowatego z grobu nr 2.

³⁶ Wypowiadając się za związkami między figuralnymi wyobrażeniami rytymi i plastycznymi starszych kultur (łużyckiej i wschodniopomorskiej) z wyobrażeniami z okresu późnolateńskiego i rzymskiego na ziemiach Polski, mającymi w przeważającej liczbie wypadków znaczenie kultowe, uważamy, że można jednocześnie opowiedzieć się za tezą, iż powiązania te mają charakter genetyczny, powstały bowiem na bazie nieprzerwanego rozwoju wierzeń religijnych panujących u przedstawicieli wspomnianych kultur. Zajmując takie stanowisko, rozwijamy ostrożne sformułowania W. Hensla wypowiedziane na ten temat w pracy pt. *Ziemia polskie w pradziejach*, s. 185.

³⁷ S. Jasnosz, *Cmentarzysko z okresu późnolateńskiego i rzymskiego w Wymysławie, pow. Gostyń*, „*Fontes Praehistorici Posnanienses*”, t. 2, 1951, s. 254.

³⁸ E. Kaszewska, *Cmentarzysko kultury wenedzkiej w Piotrkowie Kujawskim, pow. Radziejów*, „*Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi*”, Seria Archeologiczna, nr 8, 1962, tabl. XXII.

³⁹ R. Jamka, *Fibule typu oczkowatego w Europie środkowej ze szczególnym uwzględnieniem ziem polskich*, „*Materiały Starożytne*”, t. 10, 1964.

⁴⁰ R. Jamka, o.c., s. 56.

Z narzędzi pracy znaleziono tylko nożyk żelazny sierpikowaty (grób nr 5) oraz fragment ostrza noża (grób nr 10), igłę żelazną (grób nr 6) i przęślik gliniany (grób nr 10).

Następną grupę przedmiotów metalowych stanowią zabytki związane z uzbrojeniem. Zostały odkryte 4 egzemplarze grotów oszczepów w grobach nr 1, 3, 7 oraz 1 egzemplarz luźny. Oprócz grotów oszczepów w grobie nr 2 odkryto dziryt żelazny, 2 żelazne ostrogi w grobie nr 1, zachowane niekompletnie oraz nit żelazny do umba. Wspomniane grotoszczepów przedstawiają typy grotów smukłych i typowe są dla okresu późnolateńskiego⁴¹, również dziryt — charakterystyczna broń w grupie oksywskiej, przypada na późny okres lateński⁴². Dwa egzemplarze ostróg żelaznych z kolcami o przekroju czworokątnym mają najbliższe analogie z obszaru grupy oksywskiej z Nowego Dobra, pow. Chełmno⁴³, z Rządza, pow. Grudziądz⁴⁴, oraz z terenu Wielkopolski, z Wesółek, pow. Kalisz⁴⁵. Egzemplarze z Gołębiewa Wielkiego można datować na początki I w. n.e.⁴⁶.

CHRONOLOGIA CMENTARZYSKA

Datowanie cmentarzyska w Gołębiewie Wielkim, pow. Gdańsk, nie nastręcza większych trudności. Opierając się głównie na chronologii zapinek, można je datować (na dotychczasowym etapie jego przebadania) na początki I w. n.e. aż do drugiej ćwierci I w. n.e. Rozkopano tylko znikomą część cmentarzyska, przypadającą na ten czas. Biorąc jednak pod uwagę, że cmentarzyska grupy oksywskiej mają dużą liczbę pochówków i mieszczą się w szerokich ramach chronologicznych (późny okres lateński aż do późnego okresu wpływów rzymskich, a niekiedy i do okresu wędrówek ludów), być może, że i cmentarzysko w Gołębiewie Wielkim należy do większych cmentarzysk. Znaczne zniszczenie cmentarzyska oraz zalesienie obszaru, na którym jeszcze prawdopodobnie występują groby, nie pozwalają na sprawdzenie tego przypuszczenia.

⁴¹ J. Kostrzewski, *Die ostgermanische Kultur der Spätlatenzeit*, Bd. 1, Leipzig und Würzburg 1919, s. 115.

⁴² J. Kostrzewski, *Pradzieje Pomorza*, s. 101.

⁴³ D. Bohnsack, *Die Burgunden in Ostdeutschland und Polen während des letzten Jahrhunderts v. Chr.*, Leipzig 1938, tabl. 9, ryc. 4.

⁴⁴ S. Anger, *Das Gräberfeld zu Ronsden im Kreise Graudenz*, Grudziądz 1890, tabl. 8, ryc. 4.

⁴⁵ I. i K. Dąbrowscy, *Cmentarzysko z okresów późnolateńskiego i wpływów rzymskich w Wesółkach*, pow. Kalisz, Wrocław 1967, s. 14, ryc. 7.

⁴⁶ D. Bohnsack, *Die Burgunden...*, s. 62.

MIROSLAW PIETRZAK, LEON JAN ŁUKA

CEMETERY FROM THE OLDER ROMAN PERIOD AT GOŁĘBIEWO WIELKIE GDAŃSK DISTRICT

Summary

The cemetery at Gołębiewo Wielkie, Gdańsk district, is situated at the side of the road leading from Trąbki Wielkie to Godziszewo, to the left, at a distance of about 250 metres north of the State Farm in Gołębiewo Średnie, opposite a now unused, contemporary cemetery at a place called „Ruska Górka”.

In 1958 and 1959, the Archaeological Museum in Gdańsk carried out transitory salvage research. As the result of excavation work, 10 crematory graves were uncovered, this including 7 pit graves, 2 graves with cinerary urns covered over with the remains of the pyre and 1 clean cinerary grave.

The graves were found at not too great a depth (14–18 cm.), their thickness being 20–60 cm. In horizontal section, their outline was in the shape of an irregular oval and in vertical section, trough-shaped, only grave number 1 was rectangular.

There is not a great deal of pottery from the cemetery. An interesting item is a vase-type pot from grave No. 2, with rich ornamentation and engraving. The ornamentation comprises impressions of two animals; a deer and aurochs, as well as a spiral (may be a snake)?, and other indefinable impressions which could possibly be interpreted as the head of a chieftain's staff, or double horns of an animal (aurochs?). Three meanders and the drawing of a tree in a square figure are placed between the plastic figures.

It is assumed that the plastic impressions of the deer and the aurochs are related to the animal cult, the traditions of which are deeply rooted in earlier periods in Gdańsk Pomerania, which in turn confirms the connections between the ancient Slavonic population of the Lusatian Culture Cashubian group and East Pomeranian Culture, and the Slavonic population of the Oksywie group of the pit Grave Culture.

The cemetery at Gołębiewo Wielkie is dated the first half of the 1st century A.D.